

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТИЗОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

(науково-аналітична доповідь)

КИЇВ – 2015

Дослідники проблеми приватизації в Україні практично не піднімали питання щодо оцінки її ефективності, яку було би здійснено шляхом поглибленого розгляду фактичних звітів підприємств. Свого часу ФДМУ в 1999 р. оприлюднив дані, отримані фахівцями Гарвардського інституту міжнародного розвитку, які свідчили про вищу ефективність діяльності недержавних підприємств порівняно з державними¹. При цьому у вибірку підприємств недержавної власності було включено переважно підприємства торгівлі та сфери послуг, яким властиві швидкий оборот капіталу, відносно невеликі витрати на модернізацію та зміну форм управління. Натомість у групі державних підприємств переважали підприємства виробничої сфери зі значно вищими рівнями капіталомісткості, більш повільним оборотом капіталу, складною системою управління тощо. Тому висновки фахівців Гарвардського інституту міжнародного розвитку щодо більш високої ефективності діяльності недержавних підприємств були недостатньо коректними.

Дослідження цієї проблеми, проведене ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» ще у 2012 р. на основі даних Фонду державного майна України, Державної служби статистики України та фінансової звітності підприємств, здійснено вперше. Його мета – оцінка ефективності діяльності 692 приватизованих у 2002–2004 рр. підприємств (з глибиною приватизації понад 50%)² за період 2001–2010 рр., які були вибрані з майже 1400 підприємств, що були приватизовані на той час.

У вибірку ІЕП увійшли приватизовані підприємства за такими видами економічної діяльності: промисловість (28,8%, у т.ч. переробна промисловість – 84,9%), сільське господарство, мисливство, лісове господарство (19,8%), операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям (16,6%), діяльність транспорту та зв'язку (16,5%) тощо. З 1399 приватизованих

¹ Звіт Фонду державного майна України про виконання Державної програми приватизації на 1999 рік [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.spfu.gov.ua/ukr/reports/spfu.1999.pdf>

² Проаналізовано дані за рік до приватизації, рік здійснення приватизації, рік після приватизації, 2007 р. (рік «пікового» докризового розвитку економіки), 2009 р. («пік» кризи) та 2010 р. (початок відновлення економіки).

підприємств до вибірки були включені лише ті з них, які здійснювали господарську діяльність і надавали фінансову звітність протягом 2001–2010 рр.

Основні результати проведеного дослідження такі. Упродовж перших трьох років після проведення приватизації була припинена діяльність 27,5% від загальної кількості підприємств, упродовж досліджуваного періоду – понад 30%. Це свідчить про значні ризики зростання діяльності ряду підприємств після їх приватизації, майно яких було розпродано або ліквідовано. Як наслідок – скорочення обсягів виробництва та витрат робочих місць у країні.

Передбачалося, що приватизовані підприємства, крім договірних зобов'язань щодо внесення інвестицій (відповідно до укладених договорів купівлі-продажу покупцями об'єктів приватизації), мали взяти на себе також зобов'язання щодо прибуткової діяльності, своєчасного погашення боргів, створення робочих місць, екологічної безпеки. Такий підхід пояснювався тим, що договірні зобов'язання нових власних підприємств передбачали лише мінімальний розмір інвестиційних вкладень. Зокрема, за період 2002–2004 рр. їх обсяг³ було визначено на рівні близько 13% від залишкової вартості основних засобів (частки державного майна). Безумовно, – враховуючи стан зношеності основних засобів (моральної і фізичної) та високу енергомісткість виробництва, – такого обсягу інвестиційних ресурсів було явно недостатньо для стабільного розвитку приватизованих підприємств.

Динаміка показника «Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування» у досліджуваному періоді засвідчила скорочення прибутковості приватизованих підприємств порівняно зі значеннями цього показника в середньому по економіці України. Якщо у доприватизаційний рік по групі обстежених підприємств зазначений показник становив 3497,2 млн грн., або 6,31% (від середнього показника по економіці України), то у 2010 р. – лише 1,0%. Обсяг фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування у постій-

³ Звіт Фонду державного майна України про стан виконання зобов'язань щодо внесення інвестицій покупцями об'єктів приватизації відповідно до укладених договорів купівлі-продажу. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.spfu.gov.ua/ukr/mess/menej_14032012_1.pdf>.

них цінах⁴ у 2010 р. становив лише 4,3% від обсягу доприватизаційного періоду. Основною причиною погіршення фінансових результатів було зростання виробничої та повної собівартості продукції. Водночас у 2010 р. доходи від реалізації, порівняно з відповідними показниками доприватизаційного року, зросли більш як на 48 в. п., а питома вага цього показника відносно загального його обсягу в цілому по економіці збільшилася з 1,25 до 4,4%. Однією з причин зростання доходів від реалізації продукції (товарів, робіт та послуг) було збільшення обсягу експортних операцій. Частка експорту товарів, послуг в обсязі реалізованої продукції (з урахуванням групи підприємств, приватизованих у 2004 р., які почали здійснювати експортні операції після приватизації) у 2010 р. збільшилася порівняно з доприватизаційним роком на 10 в. п. Проте зростання доходів від реалізації було нівельовано збільшенням витрат операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, що в результаті призвело до чистих збитків.

Якщо чистий прибуток підприємств за рік до проведення приватизації становив 2036,4 млн грн (9,8% від його обсягу в цілому по економіці України), то у 2010 р. було отримано чисті збитки у розмірі 1,7 млрд грн, при тому, що по економіці в цілому отримано чистий прибуток у сумі 13,9 млрд грн. Відношення чистого прибутку до обсягів реалізації продукції (маржа прибутку) знизилося з 5,85% у доприватизаційний період до -5,29% у 2009 р. та -0,97 у 2010 р. У 2010 р. 60% приватизованих підприємств отримали чистий збиток, у результаті значення цього показника перевищило аналогічний показник по економіці в цілому на 17,3 в. п. У 2010 р. обсяг чистого збитку приватизованих підприємств, розрахований у постійних цінах, у 6,4 разу перевищував цей показник у рік приватизації.

Рівень боргової залежності приватизованих підприємств зростав протягом усього періоду після приватизації і у 2010 р. досяг 1,99⁵. У доприватизаційний рік та рік приватизації цей показник становив 0,51–0,52, що майже відповідало його прийнятному значенню (0,40–0,55). Посилення боргової залежності прива-

⁴ Розраховано у постійних цінах доприватизаційного року (із застосуванням індексів цін виробників промислової продукції) за даними Державної служби статистики України.

⁵ Розраховано як відношення зобов'язань до власного капіталу.

тизованих підприємств у 2009–2010 рр. майже у 4 рази, в поєднанні з їхньою збитковою діяльністю, значно погіршило їх платоспроможність та фінансову стійкість.

Для проведення аналізу сплати податків із загальної кількості діючих приватизованих підприємств (основної вибірки) були обрані підприємства, які оприлюднюють фінансову звітність на веб-сторінці Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України»⁶. Якщо у доприватизаційний рік зазначеними підприємствами був нарахований та сплачений податок на прибуток в обсязі 71 млн грн, або 0,3% податкових надходжень Зведеного бюджету України від податку на прибуток, то в 2009 р. було нараховано і сплачено податку на прибуток на 17 млн грн менше (у постійних цінах).

Обсяги дебіторської заборгованості приватизованих підприємств протягом досліджуваного періоду зросли у 7 разів (у 2010 р.) і досягли 55,1 млрд грн. У постійних цінах ця заборгованість приватизованих підприємств у 2010 р. перевищувала її обсяги у доприватизаційному році у 2,1 разу. Частка дебіторської заборгованості приватизованих підприємств в загальному її обсязі по економіці зросла з 1,76% у доприватизаційний період до 4,16% у 2010 р.

Це свідчить про погіршення стану розрахунків на приватизованих підприємствах порівняно з тенденцією, яка склалася по економіці в цілому. Зростання дебіторської заборгованості приватизованих підприємств призвело до зниження частки виробничих запасів в оборотних активах – з 16,5% у доприватизаційний період до 10% у 2010 р.

Порівняльний аналіз показників стану основних засобів по цій групі підприємств свідчить про те, що переважна їх кількість мала ступінь зношування більший, ніж у середньому по Україні. Нові власники підприємств не здійснювали реальних інвестицій у модернізацію виробництва, які б збільшили їхню первісну вартість. У результаті зношування основних засобів по цій групі підприємств підвищився з 54,4% (у доприватизаційному році) до 67,2% у 2010 р.

⁶ ДУ «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.smida.gov.ua/db/emitent/reports>

Обсяг капітальних інвестицій (у постійних цінах) у 2010 р. скоротився до 70,3 % порівняно з роком приватизації, а коефіцієнт оновлення основних засобів зменшився з 8,46 до 3,5%.

У досліджуваному періоді темпи зростання заробітної плати на приватизованих підприємствах випереджали темпи зростання продуктивності праці. Унаслідок проведених звільнень чисельність працюючих на приватизованих підприємствах скоротилась на 137 тис., або на 32% порівняно з роком до проведення приватизації.

Таким чином, наведені основні показники діяльності приватизованих підприємств свідчать про погіршення ефективності їхньої діяльності порівняно з доприватизаційним періодом. Проведена по групі обстежених підприємств приватизація не забезпечила підвищення ефективності їхньої діяльності і, понад те, погіршила фінансовий стан цих підприємств. Головне завдання приватизації – привести на підприємства ефективних власників – не було вирішено. Наведені результати аналізу свідчать про необхідність ґрунтовнішої підготовки підприємств до приватизації, особливо в частині більш чіткого визначення інвестиційних зобов'язань потенційних власників підприємств і забезпечення умов щодо їхнього безумовного виконання.

ДОДАТОК

Таблиця 1

Аналітичні дані, що характеризують ефективність діяльності приватизованих підприємств

Показник	Доприватизаційний рік		Рік приватизації (2002, 2003, 2004, фактичні дані приватизованих підприємств)	Післяприватизаційний рік (фактичні дані приватизованих підприємств)	2007 (фактичні дані приватизованих підприємств)		2009 (фактичні дані приватизованих підприємств)		2010				
	показники діяльності приватизованих підприємств				частка показника державних підприємств ⁸ в обсягах по економіці України, %	у фактичних цінах	у постійних цінах	у фактичних цінах	у постійних цінах	показники діяльності приватизованих підприємств			частка показників діяльності державних підприємств в обсягах по економіці, %
	фактичні дані	середнє значення частки показника в обсягах по економіці України, %								у фактичних цінах	у постійних цінах	частка показника в обсягах по економіці, %	
Обсяг виробництва продукції, млн грн	34844,5	1,25	2,84	47074,8	61056,3	122031,1	58287,9	127447,5	43300,0	181146,9	51848,6	4,4	2,65
Дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), млн грн	34832,0	1,26	2,85	47041,7	60795,2	120758,6	57680,1	126680,3	43039,4	180625,6	51699,4	4,4	2,64
Разом витрат	33599,8	1,3	-	45371,9	68317,7	113663,1	54290,9	147838,7	50227,9	209388,6	59932,0	4,8	-
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування (сальдо):	3497,2	6,31	9,34	3706,2	3529,2	8888,5	4245,6	-6710,1	-	525,2	150,3	1,0	-
прибуток, млн грн	4310,3	3,45	4,62	4617,0	4512,6	9630,2	4599,8	2357,8	801,1	7763,4	2222,1	3,68	0,03
збиток, млн грн	813,1	1,20	1,59	910,8	983,4	741,7	354,2	9067,9	3080,8	7238,2	2071,8	4,62	11,2
Чистий прибуток (збиток), млн грн	2036,4	9,81	-	2415,5	2152,6	6306,2	3012,2	-6716,1	-	-1748,8	-	-	-
Дебіторська заборгованість, млн грн	7519,4	1,76	7,8	8403,3	9625,1	23470,8	11210,8	44597,1	15151,8	55143,0	15783,3	4,16	3,93
Зобов'язання підприємств, млн грн	13683,9	1,13	7,9	15491,9	17471,8	37506,9	17915,1	78770,5	26762,1	96175,7	27527,8	4,08	3,31
Капітальні інвестиції, млн грн	1242,6 ³	-	-	2314,3	2480,8	9316,6	4450,1	5270,9	1790,8	5682,3	1626,4	3,77	-
Фонд оплати праці, млн грн	2589,9	1,02	0,5	3456,6	4513,7	8266,8	3948,6	14056,4	4775,6	17015,8	4870,3	3,79	0,16
Обсяг сплаченого податку на прибуток, млн грн ²	71,0	0,3	15,9 ⁵ / 0,3 ⁶	86,3	156,2	504,7	241,1	158,94	54,0	381,8	109,3	0,95	9,6 ⁵ / 0,03 ⁶
Кількість працівників ⁷	429684	3,67	0,4	442772	429782	366485	-	312777	-	292620	-	2,72	0,1

Примітки: 1 – підприємства, приватизовані у 2002–2004 рр.; 2 – показники сукупності 30 великих і середніх приватизованих підприємств; 3 – відсутні дані за 2001 р. підприємств, приватизованих у 2002 р.; 4 – розраховано за даними підприємств, приватизованих у 2002–2003 рр.; 5–6 – показники з урахуванням даних НАК «Нафтогаз України» та без них, відповідно; 7 – приватизовані підприємства (крім малих підприємств); 8 – господарські товариства, у статутному капіталі яких понад 50% акцій (часток, паїв) належать державі.

Джерело: складено за даними Фонду державного майна, Державної служби статистики України та ін.

Індикатори, які характеризують ефективність діяльності приватизованих підприємств¹

Показник	Доприватизаційний рік			Рік приватизації (2002, 2003, 2004)	Післяприватизаційний рік	2007	2009	2010		
	приватизовані підприємства	державні підприємства ⁸	середні показники по економіці	приватизовані підприємства	приватизовані підприємства	приватизовані підприємства	приватизовані підприємства	приватизовані підприємства	державні підприємства	середні показники по економіці
Рівень податкового навантаження податку на прибуток, % ²	-	-	25,1	27,2	42,3	42,4	37,9	-	-	19,1
Рентабельність (збитковість) діяльності, %	26,34	-1,18 ⁵ / -29,62 ⁶	0,71	21,73	9,28	19,76	-15,95	-2,67	-19,37 ⁵ / 1,77 ⁶	0,56
Маржа чистого прибутку, %	5,85	-1,1	0,39	5,13	3,54	5,22	-5,29	-0,97	-19,8	0,34
Частка експорту товарів, послуг в обсязі реалізованої продукції, % ⁴	-	-	12,95	26,8	25,3	24,3	14,6	15,7	-	12,36
Частка експорту товарів, послуг в обсязі реалізованої продукції (з урахуванням групи підприємств, приватизованих у 2004 р., які почали здійснювати експортні операції після приватизації), % ⁴	13,5	-	12,95	26,8	31,5	32,3	22,4	23,5	-	12,36
Частка імпорту товарів, послуг в обсязі виробництва продукції, % ³	-	-	3,54	5,3	6,4	9,1	8,2	8,6	-	2,97
Частка поточної дебіторської заборгованості в обсязі оборотних активів, %	54,0	53,09	68,85	50,0	48,7	59,7	63,3	66,9	68,8	62,35
Частка зобов'язань у валюті балансу, %	34,8	47,06	42,27	34,0	34,7	43,6	58,0	62,9	62,14	45,43
Рівень боргової залежності	0,51	2,5	0,93	0,52	0,59	0,82	1,66	1,99	2,5	1,8
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,13	0,01	0,06	0,17	0,16	0,16	0,06	0,05	0,03	0,15
Рівень зношування основних засобів, %	54,4	52,5	47,2	65,2	66,1	62,0	66,1	67,2	75,0	74,9
Коефіцієнт оновлення основних засобів, %	8,46	9,24 ⁵ / 1,0 ⁶	3,86	3,55	3,73	10,26	3,60	3,50	0,99 ⁵ / 0,97 ⁶	2,27
Рівень продуктивності праці ⁷	81,1	122,5	16,7	66,1	74,5	128,7	174,2	177,6	333,9	11,33

Примітки: 1 – підприємства, приватизовані у 2002–2004 рр.; 2 – показники сукупності 30 великих і середніх приватизованих підприємств; 3 – відсутні дані за 2001 р. підприємств, приватизованих у 2002 р.; 4 – розраховано за даними підприємств, приватизованих у 2002–2003 рр.; 5–6 – показники з урахуванням даних НАК «Нафтогаз України» та без них, відповідно; 7 – приватизовані підприємства (крім малих підприємств); 8 – господарські товариства, у статутному капіталі яких понад 50% акцій (часток, паїв) належать державі.

Джерело: складено за даними Фонду державного майна, Державної служби статистики України та ін.